

Nämeden söz açsamka?

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Nämeden söz açsamka? NÄMEDEN SÖZ AÇSAMKA?

Hemmeleriň söz açýan temalarynda ýazmagy kän bir halap duramok. Ýazsamam, iň bolmanda stili başgaça bolmaly diýip pikir edýärim. Emma, içiňi ýakaýyn diýen ýaly virus bizi öýe gabap goýdy. Öýlere gabamak bilenem oňmady, temalarymyzy-da çäklendirdi.

Şindi menem koronawirus hakynda ýazsammyka? Okyjylar ýeterlik derejede korona hekaýatlaryny diňleýärler. Men biraz başgarak zatlardan söz açmaga synaşaýyn.

Baýan Çor barada eşdipmidiňiz? Moýun Çor hem diýýärler. Ýagny ol, göktürk(men)leri ýykyp, Orhonda täze hanedanlygyň başyny başlan uýgurlaryň ikinji kagany.

Baýan Çor Kültegininiň we Bilge kaganyň daş ýazgylaryny görüpdir. Geň galdyňyzmy? Şol wagtlar koronawirus diýen zat ýokmuş. Adamlaryň ömri at üstünde sähralyklarda geçipdir. Uýgurlar göktürkleri ýykansoň, bütin Orhon sebitlerine-de agalyk edipdirler.

Aradan gaty bir kän wagtam geçmändir. Ýazgyly daşlar 732-735-nji ýyllarda dikilipdir. Baýan Çor hem 747-759-njy ýyllarda kaganlyk sürüpdir. Ýagny, arasy bary-ýogy 15-20 ýyl. Ýewropalylar 1889-njy ýylda tapanmyş diýip, gymmatly ýazgylar şol ýerleriň ýerli halkyna nämälim daşlar bolup galaýmalymyka? Kim bilýär, nijeme asyrlap ýene kimler ol daşlary gördüler.

Baýan Çor bolsa olary diňe bir göreni bilen oňmady, okady hem. Nädip bilýäň diýýärsiňizmi? Biraz ünsüňizi koronadan sowup, ýazgylarymy üns bilen okasaňyz, muňa anyk jogaby taparsyňyz.

Baýan Çoryň beýik hökümdar bolandygyny, onuň An Lu-şan topalaňyny basyp ýatyryp, Hytaýy halas edendigini belläp geçmek isleýärim. «Ýagny, koronawirusyň ýaýramagyna onuňam goşandy bolupdyr-da?» diýjek bolýaňyzmy? Ýok, ýok, gadyrdanlarym, sabyr ediň biraz. Näme diýipdim ýaňy, «Ünsüňizi koronadan sowmak lazym». Bilge kaganyň aýdyşy ýaly: «Sabymyn

tüketi eşidgil!»

Hawa, Baýan Çor hem Mongoliýanyň Tes, Tarýat we Şine-Us sebitlerinde öz adyna üç sany ýazgyly daş dikdiripdir. Bular hem geçen asyrda tapylypdyr. Olaryň birinde Baýan Çor Göktürk hanedanyny üç kaganyň gurandygyny we iki ýüz ýyllap dowam edendiklerini gürrüň berýär. Kaganlaryň atlaryny-da ýazypdyr, emma biri zaýalanypdyr, okamak mümkin däl. Iki kaganyň ady – Ýollug we Bumin. Adyny okap bolmaýanam Istemi bolmaly. Ýeri, ol nireden bilýärkä Bumin kagany? Kültegininiň ýazgyly daşyny görüp-okapdyr, şondan bilýär.

Şindi geleliň meseläniň tommaýly ýerine. Ýok-la, gadyrdan, Baýan Çor koronawirus barada aýdanok. Häzire çenli hiç kimiň soramandygyna görä, ynsyň-jynsyň ünsüni çekmedik bolarly. Hany, onda men sorayyn: Ýollug kagan diýýänleri kim bolupdyr? Hawa-la, Bilge kagan we onuň iki atasyndan söz açyp durkak, üçünjisi nirden çykdy?

Şeýle-de, taryhçylaryň biri öz-özüne sorag berip, «Göktürk hanedanynyndan biri bolmaly» diýip ýazypdyr. Hernäme-de bolanda, muňa çynlakaý ýapyşan bardyr öýdemok. Häzir bu virus bizi öýmüze gabap goýan wagty şu soraga jogap tapyp bilermikäm diýip oýlandym.

Sol tarapymdaky stolyň üsti kitaplardan doly. Tema bilen baglanşykly bar bolan kitaplarymyň üstüne abandym. Käbirleri küti-küti kitap. Sahaby haşamlanan owadan kümüş waraklysy-da bar. Agzalýan ýere gidipdirler, reňkli fotosuratlaryny alyp, kitaba ýerleşdiripdirler. Walla, ellämde «Bissimilla» diýenimi bilmän galýaryn. Kim aýtsa ýalan aýdypdyr, türkler ylmy-barlag işlerini geçirip bilenok diýip.

Başga bir uýgur gardaşymyz on müňlerçe sahypalyk hytaý çeşmeleriniň içine giripdir. Hacettepe uniwersitetinde... «Hajettepe hassahanasyna dolupdyrmy? Ah, bu korona hemmämizi öldürjek öýdýän!..»

Ýene sabyrlylygyňyz. «Sabymyn tüketi eşidgil!» Hajettepe uniwersitetinde «Türkiyat ylmy-barlaglar instituty» diýen bir gurama bar. Insitutda birküç ýyl öň oguzlar we olaryň taryhy boýunça simpozium geçirilipdir. Simpoziuma gatnaşanlaryň ylmy işleri-de çap edilipdir. Ynha, şol işleriň birinde bir uýgur

gardaşymyz (Baýan Çoryň däl, biziň döwrümüziziň uýgury) hytaý çeşmelerinden «dokuz oguzy» gözläpdir. Uýgurlara-da «dokuz oguz» diýilýär ahwetin. Gardaşym, okap-okap gutarar ýaly däl. Inçelik bilen ýazylan küti ylmy iş. Birem hytaý ýazgylaryndan toplanan birtopar çeşme. Elbetde, uýgur gardaşymyzyň ylmy işi bu meseläniň iň gowy nusgalarynyň biri. Uýgur atalarymyzyň tutanýerlilik, maksada okgunlylygy, gaýraty onda-da bar. Bää-bää, hytaý çeşmeleri uýgurlardan diýseň köp söz açypdyr-a! Boýlaryny (tire-taýpalaryny), boýlaryň kethudalaryny, serdarlaryny, Hytaýa girip-çykanlary, ilçileri, boý serdarlaryna berilen zyýapatlary... Ehh, taryhçylyk aňsat iş däl. Adamlar iş edinip, on müňlerçe sahypa ýazypdyrlar, taryhçy dostlarymyzyň paýyna-da olary seljermek, öwrenmek düşýär.

Kim bu Ýollug kagan? Soragymyz şu däldimi? Bolsa-da, bir zatlar-a tapdym. Ýöne bu başga makalanyň gürrüni. Ýene biraz sabyr edeli we gürrüňimiziň soňuny bilesiňiz gelse «Hamza Zülfikar Armağanı»-nyň çapdan çykaryna garaşyň.

Tengrim, bu kiçiggine kurtçyklardan kamagymyzyn korygyl!**

Ahmet B.ERJILASUN,
bercilasun@hotmail.com

«YENIÇAĞ» gazetini, 29.03.2020 ý.

* *Sabymyn tüketi eşidgil! – ýagny, «Sözümü sonuňa çenli diňläň!»*

** *Tengrim, bu kiçiggine kurtçyklardan kamagymyzyn korygyl! – ýagny, «Taňrym, bu kiçijik gurtjagazlardan (mör-möjeklerden) hemmämizi gorawer!»*

Terjime eden: Guwanç MÄMİLİYEW,
Stambul uniwersitetiniň talyby. Taryhy makalalar